

XVI ASRNING IKKINCHI YARMIDA BUXORO XONLIGI BILAN ROSSIYA O‘RTASIDAGI ELCHILIK ALOQALARI TARIXIDAN

Raxima Ruskulovna Alimova

TDSHU, Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va etnologiyasi kafedrasida dotsenti, tarix fanlari nomzodi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XVI asrning ikkinchi yarmida Buxoro xonligi bilan Rossiya o‘rtasidagi rasmiy tus ola boshlagan elchilik aloqalari tarixi mahalliy va rus manbalari asosida yoritib beriladi. Unda 1558-1559 yillarda Buxoroda bo‘lgan Antoniy Jenkinson elchiligi, 1563-1564 yillarda Buxoro va Xivadan Moskvaga borgan elchilarni kutib olish, va 1583 yilda Buxorodan Moskvaga elchi bo‘lib borib qaygan elchilik va boshqa aloqalar xususida ma‘lumotlar beriladi. XVI asr mahalliy muallif, tarixchi Hofiz Tanish al-Buxoriyning Markaziy Osiyo va Xurosonning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotiga oid ma‘lumotlarga boy bo‘lgan “Abdullanoma” (“Sharafnomayi shohiy”) asari va S.V.Jukovskiy, St.Russov, N.Veselovskiy kabi bir qator rus mualliflarining asarlarida Buxoro xonligi bilan Rossiya o‘rtasidagi elchilik aloqalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Buxoro, Moskva, Antoniy Jenkinson, Hofiz Tanish al-Buxoriy, “Abdullanoma”, S.V.Jukovskiy, Russov, Ya.V.Xanikov, German, Zavyalov, N.I.Veselovskiy, V.Ulyaniskiy, O‘tamish xoji.

ABSTRACT

This article covers the history of embassy relations between the Bukhara Khanate and Russia, which began to take shape in the second half of the 16th century, based on local and Russian sources. It contains information about the embassy of Anthony Jenkinson in Bukhara in 1558-1559, the meeting of ambassadors from Bukhara and Khiva to Moscow in 1563-1564, and the embassy and other contacts in Bukhara in 1583 as an ambassador to Moscow. The 16th century local author, historian Hafiz Tanish al-Bukhari's work "Abdullanoma" ("King of Honor"), rich in information about the political, socio-economic and cultural life of Central Asia and Khorasan, and S.V.Jukovsky, St.Russov, The works of a number of Russian authors, such as N.Veselovsky, analyze the embassy relations between the Bukhara Khanate and Russia.

Keywords: Bukhara, Moscow, Anthony Jenkinson, Hafiz Tanish al-Bukhari, “Abdullanoma”, S.V. Zhukovsky, Russov, Ya.V. Khanikov, German, Zavyalov, N.I. Veselovsky, V. Ulyanisky, O‘tamish Haji.

АННОТАЦИЯ

В статье на основе местных и русских источников рассматривается история посольских отношений Бухарского ханства с Россией, которые начали складываться во второй половине XVI века. В нем содержится информация о посольстве Энтони Дженкинсона в Бухаре в 1558-1559 годах, встрече послов из Бухары и Хивы в Москву в 1563-1564 годах, а также о посольстве и других контактах в Бухаре в 1583 году в качестве посла в Москве. Богатый информацией о политической, социально-экономической и культурной жизни Средней Азии и Хорасана, местный автор XVI века, историк Хафиз Таниш аль-Бухари «Абдуллонома» («Король чести») и С.В. Юковский, Святой Русов, в трудах ряда русских авторов, таких как Н. Веселовский, анализируются посольские отношения Бухарского ханства с Россией.

Ключевые слова: Бухара, Москва, Энтони Дженкинсон, Хафиз Таниш аль-Бухари, «Абдуллонома», С.В. Жуковский, Руссов, Я.В. Хаников, Герман, Завьялов, Н. Веселовский, В. Ульянинский, Отамиш Хаджи.

KIRISH

Oʻrta Osiyo xalqlari qadimdan qoʻshni davlatlar bilan yaqin iqtisodiy-savdo munosabatlariga kirishgan. Ayniqsa, asrlar osha mintaqaning Sharqni Gʻarb bilan bogʻlab turgan Buyuk ipak yoʻli ustida qulay makonda joylashganligi, bu yerda ishlab chiqarilgan mahsulotlarga qoʻshni davlatlarda yetarlicha ehtiyojning mavjudligi, boshqa mamlakat aholisini bu hududga tortgan. Xorij davlatlari bilan savdo aloqalaridan Oʻrta Osiyo xalqlari ham manfaatdor boʻlgan. Shuning uchun ular oʻrtasida doimiy ravishda savdo karvonlari qatnab turgan. Oʻrta Osiyo bilan savdo aloqalari oʻrnatgan davlatlar soni keyinchalik oshib borgan. Xususan, Oʻrta Osiyo xonliklari Rossiyaning ham eʼtiborini torta boshlagan. XVI asrdan Oʻrta Osiyoning xonliklarga boʻlinib ketishi oqibatida har bir xonlik alohida Rossiya bilan munosabatlarga kirisha boshlagan. Bu munosabatlar dastlab anʼanaviy tarzda boshlangan boʻlsa, XVI asrning ikkinchi yarmidan rasmiy tus ola boshlagan. Shuni taʼkidlash lozimki, bu aloqalardan har ikki mamlakat aholisi manfaatdor boʻlgan. Oʻrta Osiyo tovarlariga Rossiyada, rus tovarlariga Oʻrta Osiyoda ehtiyoj mavjud boʻlgan. Shuning uchun ular oʻrtasidagi aloqalar asta-sekin jadallashib borgan. Bu aloqalar toʻgʻrisida mahalliy mualliflarning va rus mualliflarining asarlarida yetarlicha maʼlumotlar berilgan. Eslatib oʻtish lozimki, ayrim manbalar koʻrib oʻtilayotgan davrda yozilgan boʻlsa, rus mualliflarining asarlari nisbatan keyingi davrlarda nashr qilingan. XIX asrda Rossiya sanoatining rivojlanishi, rus sanoatining Oʻrta Osiyoda yetishtirilgan mahsulotlarga ehtiyoji oqibatida rus sanoatchilari va

davlat rahbarlarining xonliklarni yaqindan bilishga intilishi kuchayishi natijasida soʻnggi asrlarda rus tadqiqotchilari asarlari koʻpayib borgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

XVI asrning ikkinchi yarmida Buxoro xonligi bilan Rossiya oʻrtasidagi elchilik aloqalari mahalliy va rus manbalarida oʻzining aksini topgan. Oʻrta Osiyoda XVI asr oxirlarida yaratilgan muhim tarixiy geografik asarlardan biri Hofiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma” (“Sharafnomayi shohiy”) asaridir. Bu asar Buxoro xoni Abdullaxon II ning (1583-1598) tarixi boʻlganligidan “Abdullanoma” nomi bilan ham mashhurdir. Uni buxorolik shoir, tarixchi va oʻlkashunos Hofiz Tanish Buxoriy 1584-1591 yillar oraligʻida yozgan¹. Hofiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma” (“Sharafnomayi shohiy”) asari Oʻrta Osiyo xalqlarining XVI asrdagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini oʻrganishda muhim manba hisoblanadi. Asar daliliy ashyolarga boyligi, tarixiy voqea – hodisalarning atroflicha yoritilganligi bilan boshqa asarlardan ajralib turadi. Hofiz Tanish Buxoriy asardagi koʻp voqealarning oʻzi guvohi boʻlgan, ayrimlarini shohidi boʻlgan kishilardan eshitib yozganligi uchun ham bu asar juda qimmatli manba sanaladi.

Koʻrib oʻtilayotgan davrdagi mazkur munosabatlar masalalari qator rus tadqiqotlarida ham oʻzining aksini topgan. Masalan, Ya.V.Xanikov oʻzining Orol dengizi xaritasiga bagʻishlangan asarida Oʻrta Osiyo xonliklari bilan Rossiya davlati oʻrtasida Amudaryo qirgʻoqlari orqali oʻtgan aloqalar VIII asrdan maʼlum boʻlib, bu maʼlumotlar haqida Rossiyadan topilgan tangalar guvohlik beradi, deb yozgan².

Russov oʻzining “1753 yilda Orenburgdan Xivaga samaralik savdogar Rukavkinning sayohati” kitobida³ XIV asr oʻrtalarida Nijniy Novgorod ostonalarida koʻplab buxorolik va xivaliklar kelganligini qayd etgan⁴.

S.V.Jukovskiy oʻzining “Uchyuz yil davomida Rossiyaning Buxoro va Xiva bilan aloqalari” nomli asarida oʻzidan oldin Buxoro va Rossiya oʻrtasidagi savdo aloqalari masalasidagi elchiliklar toʻgʻrisida maʼlumot bergan, ayniqsa Oltin Oʻrdaning qulashi, Ruslar tomonidan 1552 yil Qozonni, 1554 yilda Astraxanni bosib olinishi natijasida juda koʻplab buxorolik va xivalik hukmdorlar Moskvaga savdo aloqalarini jonlantirish masalalarida oʻzlarining elchilarini joʻnata boshlaganligi, Moskva hukmdorlari esa ularga eʼtiborli boʻlganliklari, XVI-XIX asrlar davomida Oʻrta Osiyo xonliklari bilan Rossiya oʻrtasida davom etgan elchilik va savdo-

¹Н.Hasanov. Sayyoh olimlar. – Toshkent. ”Oʻzbekiston”. 1981. – В. 210-212.

² Я.В.Ханыков. Пояснительная записка к карте Аральского моря и Хивинского ханства. Записки Имп. Рус. Географ. Общества. Кн. V. 1851. – С. 282.

³ Руссов. Путешествие из Оренбурга в Хиву самарского купца Рукавкина в 1753 году, с приобщением разных известий о Хиве с отделенных времен донныне. Журн. Мин.Внутр. Дел. 1839 г. № 10.

⁴ Руссов. – С. 357.

iqtisodiy aloqalarni e'tirof qilgan⁵. Bu asar O'rta Osiyo xonliklari va Rossiya aloqalarini ko'proq xronologik tartibdagi ma'lumotnomalaridan iborat bo'lgan.

V.V.Bartold 1911 yilda Sankt-Peterburgda nashr qilgan "Evropa va Rossiyada Sharqning o'rganilish tarixi" asarida Rossiya bilan Buxoro o'rtasidagi aloqalarning o'rnatilishida Rossiya ham emas, xonliklar ham emas, Jenkinson tashabbus ko'rsatgan, degan fikrni ilgari surgan⁶.

German, Zavyalov, N.I.Veselovskiy, V.Ulyaniskiy asarlarida O'rta Osiyo xonliklari tarixi bilan bog'liq ma'lumotlari orasida XVI asrning ikkinchi yarmida, xususan Antoniy Jenkinsonning Buxoroga kelishi va Moskvaga qaytib ketishi bilan bog'liq jarayonlar tahliliga alohida to'xtalib o'tishgan⁷.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, XVI asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyo xonliklari bilan Rossiya o'rtasidagi elchilik aloqalari asosan iqtisodiy-savdo xarakteriga ega bo'lib, ular ikki davlat o'rtasida savdo aloqalarini davom ettirish, Rossiyaning boshqa viloyatlarida ham o'rtaosiyolik savdogarlarning erkin savdo qilishiga imkoniyat berish, o'rta osiyolik hukmdorlar uchun lochin va shunqorlarni sotib olishga ruxsat berish kabi kelishuvlarni ilgari surgan. Ikki mamlakat manfaatlari bir nuqtaga qaratilganligi uchun hatto Moskva hukmdorlari o'rtaosiyolik savdogarlarning tovarlaridan boj solig'ini olishni bekor qilishgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

XVI asrning ikkinchi yarmida Buxoro xonligi bilan Rossiya o'rtasidagi diplomatik va savdo-iqtisodiy munosabatlar o'rta asr mualliflari asarlarida o'z aksini topgan. Manbalar va tadqiqot asarlarida Shayboniylar davlatining Hindiston, Afg'oniston, Eron, Xitoy va Rossiya mamlakatlari bilan savdo munosabatlari to'g'risida ma'lumotlar berilgan. Shulardan biri Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma" asari hioblanadi. Muallif asarda Movarounnahrning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy munosabatlariga oid, o'lkaning geografiyasi va topografiyasi hamda qo'shni davlatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalariga doir qimmatli ma'lumotlarni yozib qoldirgan. Asarda Abdullaxon davlatining Hindiston va Rossiya bilan savdo aloqalari to'g'risida ma'lumot beriladi. "Abdullanoma" asarida esa tashqi savdo aloqalari aks etgan holatlarda ayrim manbalarda e'tibordan chetda qolgan ma'lumotlarni uchratish mumkin. Manbada faqatgina Hindiston va Rossiya bilan olib

⁵ Жуковский С.В. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. – Пг., 1915. – С. 1-2.

⁶ Бартольд В.В. История изучения Востока в Европе и в России. – СПб., 1911. – 154.

⁷ Герман. Исторический взгляд на сношения России с хивинское областью. Вестник Европы, 1822. – Кн. 22. – С. 150, 151; Руссов. Путешествие из Оренбурга в Хиву самарского купца Рукавкина в 1753 году, с приобщением разных известий о Хиве с отделенных времен донныне. Журн. Мин.Внутр. Дел. 1839 г. № 10. – С. 360-364; Завьялов. Исторический обзор путешествий в Бухару. Оренбургския губернска ведомости, 1854. № 20; Н.Веселовский. Очерк историко-географических сведений о хивинском ханстве от древнейших времен до настоящего. СПб., 1877. – С. 111-112; В.Уляницкий. Сношения России с Среднею Азиею и Индию в XVI-XVII вв. – Москва, 1889. – С. 6.

borilgan savdo munosabatlariga oid ma'lumotlar berilishi bilan cheklangan bo'lishidan qat'iy nazar, undagi savdo karvonlarining kutilmagan talonchiliklarga duch kelishi yoki tabiiy ofatlar oqibatida tovarlarning kuyib yonib ketishi haqidagi xabarlar bilan voqea va hidisalarga aniqlik kiritishi boshqa asarlardan bu manbaning farqli jihatini ko'rsatib, uning ahamiyatini oshiradi.

O'rta asrlarda O'rta Osiyo xalqlari qo'shni Sharq davlatlari qatorida shimoldagi Rossiya bilan ham o'zaro savdo-iqtisodiy munosabatlari o'rnatgan edi. Ammo bu kabi aloqalar dastlab rasmiy tus kasb etmagan. Faqat XVI asrning ikkinchi yarmidan boshlab O'rta Osiyo xonliklari bilan Rossiya o'rtasida rasmiy diplomatik aloqalar yo'lga qo'yila boshlangan. Bu holatni Antoniy Jenkinson boshchiligidagi elchilikning 1558 yil 23 dekabrda Xiva va Buxoroga tashrif buyurishida ko'rishimiz mumkin. Rus olimi S.V.Jukovskiy A.Jenkinsonning Buxoroga borishi haqidagi fikrlarini bayon qilib quyidagicha yozadi: "Aytish qiyin, nahotki Jenkinson chindan ham Ioann Grozniyni (birinchi rus podshosi – 1547-1584 – R.A.) o'z tomoniga og'dirib olgan, va go'yo Ivan Grozniy inglizlarga yoqish uchun uni O'rta Osiyoga borishiga ruxsat bergan. Jenkinsondan balki podsho (Ioann Grozniy – R.A.) foydalangandir va uni, 1557 yilda Rossiyada erkin savdo qilishlari uchun ruxsat so'rab hadya va tortiqlar bilan Moskvaga kelgan Xiva va Buxoro elchilik missiyasiga javob tariqasida Jenkinsonni Buxoro va Xivaga elchi qilib yubormadimikan?»¹. S.V.Jukovskiyning ma'lumotiga ko'ra, Moskvaga rus yerlarida erkin savdo qilishga ruxsat so'rab Xiva va Buxorodan elchilar kelgan va bu elchilikka javob tariqasida A.Jenkinson elchiligi jo'natilgan.

Yuqoridagi fikrlarga tayanib, aytish mumkinki, Jenkinson Moskva Rusining Buxoroga yuborgan birinchi rasmiy elchisi edi. O'ylaymizki, S.V.Jukovskiyning ikkinchi fikri haqiqatga yaqin bo'lsa kerak, ya'ni podsho O'rta Osiyo bilan savdo aloqalarini o'rnatish maqsadida ingliz savdogari Jenkinsonga rasmiy yorliq bergan. Jenkinsonning Rossiya nomidan O'rta Osiyoga jo'natilishi Rossiyaning O'rta Osiyo savdosida ma'lum bir manfaati bo'lganligidan dalolat beradi va bu elchilik Rossiya bilan O'rta Osiyo o'rtasida savdo aloqalarining rivojlanishiga yo'l ochgan bo'lishi mumkin. Jenkinson Moskvaga qaytayotganida u bilan birga Buxoro, Urganch, Balx elchilari ham birga kelishgan.

Tarixchi P.P.Ivanov missiyani baholab, Rossiya bilan O'rta Osiyo o'rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlarni Jenkinson kashf etmagan. Jenkinson bilan Moskvaga kelgan savdo karvoni 1000 tuyadan iborat bo'lgani azaldan Moskva - O'rta Osiyo savdo munosabatlari an'anaviy tarzda davom etganligidan dalolatdir, deb yozgan edi². Haqiqatdan ham, 1556 yil Astraxan bosib olinganda, bu yerda

¹ Жуковский С.В. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. – Пг., 1915. – С.3.

² Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии (XV1 — середина XIX вв.). – М.: ИВЛ. 1958. – С.76.

O'rta Osiyo savdogarlari bo'lgani ma'lum. Ular o'z tovarlari bilan Moskva davlati ichkarisigacha kirib borgan. Fikrimizcha, P.P.Ivanovning bu mulohazasida haqiqat bor.

1563 va 1564 yillarda Buxoro xonligidan Moskva hukmdori Ioannga elchilar kelib, buxorolik savdogarlarning Astraxan va Qozondan tashqari Rossiyaning boshqa shaharlarida ham savdo qilishlariga ruxsat berishni so'rab tortiqlar bilan kelganligini xabar qilgan⁸.

Buxoro xonligi bilan Rossiya o'rtasidagi elchilik aloqalari xususida mahalliy manbalar ham ma'lumot beradi. Hofiz Tanish Buxoriy Moskvaga jo'natilgan elchilarining mamlakatga qaytib kelishi chog'ida Urganchda elchilarning ushlab qolganligi to'g'risidagi ma'lumotlari fikrimizni tasdiqlaydi.

Hofiz Tanish Buxoriyning Moskvaga jo'natilgan elchining mamlakatga qaytib kelishi va olib kelgan tortiqlari to'g'risidagi ma'lumotlari diqqatga sazavor. Masalan, kitobda Xorazm tomondan kishi kelib arz qilganligi, Abdullaxon shunqor va javshan olib kelish uchun Moskvaga yuborgan elchisining vataniga qaytib kelayotganligi, u Xorazmga yetib kelganda, uni Xorazm orqali Buxoroga kelishi uchun kishi jo'natishi kerakligi to'g'risidagi ma'lumotlar berilgan⁹. Demak, Abdullaxon hukmronligi davrida Rossiyaga Buxorodan elchilar qanday tovarlarni olib kelish uchun jo'natilganligi aniqlandi.

Shu o'rinda aytib o'tish lozimki, manbada elchilik Moskvaga qachon jo'natilganligi ma'lum qilinmagan. Ammo, Abdullaxon Moskvadan qaytib kelayotgan elchini Urganchga borib kutib olish va Buxoroga kuzatib kelish vazifasini hojii haramayi, shariatshior O'tamish xojiga topshirgan¹⁰. O'tamish xoji manzilga yetib borib, tezda elchi keltirgan tuhfalarni birma-bir ko'zdan kechiradi. Hadyalar qatorida necha tuya, Darband sovutlari va o'n ikkita o'rgatilgan shunqor borligi ta'kidlangan¹¹. Xullas, Rossiyada qattiq sovuq bo'lishiga qaramasdan, shunqorlar Buxoroga eson-omon keltirilgan.

Manbada Movarounnahr sultonlaridan (xonlaridan – R.A.) birortasiga shuncha shunqor birdaniga yuborilmaganligi qayd e'tiladi¹². Bu ma'lumot shu davrgacha ham Rossiyaga elchilar shunqor olib kelish uchun borishganligidan darak beradi.

Elchining Moskvaga borib kelganligini S.V.Jukovskiy o'z asarida eslatib o'tgan. Unda S.V.Jukovskiy 1583 yilda Rossiya podshosi Ivan IV Moskvada xivalik va buxorolik elchilarni qabul qilganligini xabar qilgan¹³. Russov, N.Veselovskiy va

⁸ Руссов. – С. 16.

⁹ Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma ("Sharafnomayi shohiy"). Ikkinchi kitob. – Toshkent, "Sharq", 2000. – B. 119.

¹⁰ Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. Ikkinchi kitob. – B. 119.

¹¹ Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. Ikkinchi kitob. – B. 119.

¹² Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. Ikkinchi kitob. – B. 119.

¹³ С.В.Жуковский. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. – Петербург, 1915. - С. 10.

V.V.Bartoldlarning yozishiga ko‘ra, Rossiyadan Buxoroga qaytayotgan elchini Urganchda ushlab qolgan, Abdullaxonning qattiq talabi bilan u asirlikdan ozod qilingan¹⁴.

Keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, haqiqatda ham mazkur elchilik Rossiyaga shunqor va javshan olib kelish uchun borgan va ular Moskvada Rossiya podshosi tomonidan qabul qilingan.

Keltirilgan shunqorlardan 3 tasini Xoja Sa’duddin Abubakr Xoja Kalon ibn Xoja Muhammadga hadya tariqasida yuborgan. 2 ta shunqorni janob Nazarbiyga, 3 ta shunqorni ulug‘ amir, bosh no‘yon Shohimbiy arg‘unga bergan¹⁵.

S.V.Jukovskiy 1589 yilda Buxoro xoni Abdullaxon nomidan Muhammad Ali degan elchi Urganch elchisi Xoja Muhammad bilan birga Rossiya podshosi Fedor Ivanovich (1584-1598) nomiga bitilgan yorliq bilan elchi bo‘lib Qozon dashtlari orqali kelganligini qayd etgan. Qabul vaqtida maktubda podshoning unvoni to‘liq yozilmaganligi, Boris Godunovning nomi hech eslatilmaganligiga e’tiroz bildirilgan. Shuning uchun maktub munosib xushmuomalik bilan yozilmagan deb hisoblangan. Rus podshosining farmoni bilan elchilar orqali Buxoro xoniga jo‘natiladigan maktub tayyorlanadi. Boyar va miroxo‘r Boris Fedorovich Godunov (1598-1605) xonga bitilgan yorliqda “Bizning Oliy podsho, Rus yerining Buyuk Knyazi Fedor Ivanovichga Rim, Ispan va boshqa mamlakat hukmdorlari muloyimlik va hurmat hamda mehr bilan yozishadi”, deb e’tirof qilgan. Podsho elchi Mahammad Alidan g‘azablanmaydi va unga talab qilingan shunqorlarni berdirtiradi va rus mollaridan undiriladigan oddiy bojni to‘lashdan ozod qilinadi. Buxoro xoni Abdullaxon nomiga yozilgan Fedor Ivanovichning yorlig‘ini Boybo‘ri Tanishev orqali jo‘natadi. Afsuski, xon va shoxning yorliqlari bizning kunmizgacha saqlanib qolmagan. Viloyat hokimlariga podshoning bergan yorliqlarida elchining sotib olgan mollaridan boj solig‘i olinmasligi qayd etilganligiga ko‘ra, elchilikning maqsadi ikki davlat o‘rtasida savdo adoqalarini o‘rnatishga qaratilgan bo‘lishi mumkin. Aynan, Rossiya hududlarida o‘rtaosiyolik savdogarlarga erkin savdo qilishlariga ruxsat berishlarini iltimos qilganligi shundan dalolat beradi. Osiyoliklar bilan savdo qilish ruslar uchun foydasiz edi, chunki Osiyoda ular tovarlarini sota olishmasdi, ularning mollarini kuch bilan tortib olishar edi, deb yozadi S.V.Jukovskiy. Buxoro va Xivadan kelgan elchiliklar ko‘pincha ov uchun shunqor va lochinlar, qurollar, qo‘rg‘oshin, porox,

¹⁴ Руссов. Путешествие из Оренбурга в Хиву самарского купца Рукавкина в 1753 году, с приобщением разных известий о Хиве с отделенных времен донныне. Журн. Мин.Внутр. Дел. 1839 г. № 10. – С. 365; Н.Веселовский. Очерк историко-географических сведений о хивинском ханстве от древнейших времен до настоящего. СПб., 1877. 123; Бартольд В.В. История изучения Востока в Европе и в России. – СПб., 1911. - 154.

¹⁵ Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanova. Ikkinchi kitob. – Toshkent, “Sharq”, 2000. – B. 119.

hatto aroq ham olib ketishga ruxsat so‘rashgan. Bu tovarlarni Rossiyadan olib chiqish ta‘qiqlangan edi¹⁶.

1596 yilda Rossiyaga Buxoro xoni Abdullaxondan navbatdagi Sulton Nazar elchiligi borgan. Mahkamada so‘roq qilinganda elchilikning kelish maqsadi Rossiyada Qutlu Dashnaning ushlab turilishi ekanligi aniqlangan. S.V.Jukovskiy Tashqi ishlar davlat kollegiyasining Moskva arxivi hujjatlari orasida Buxoro ishlariga oid hujjatlarda Sulton Nazar elchiligining 1596 yilda kelganligi haqidagi ma‘lumotlarga saqlanib qolganligini ma‘lum qilgan¹⁷.

Shu davrdan boshlab 1613 yilgacha, ya‘ni Rossiya taxtida 304 yil hukmronlik qilgan Romanovlar sulolasi (1613 y. 22 iyul – 1917 yil 22 iyul) kelguniga qadar mamlakatning xorij davlatlari bilan munosabatlari to‘xtab qolgan¹⁸.

XULOSA

Buxoro xonligi bilan Rossiya o‘rtasidagi elchilik aloqalari uzoq tarixga ega bo‘lib, dastlab an‘naviy xarakter kasb etgan, XVI asrning ikkinchi yarmidan esa rasmiy tus olgan. Buxoro xonligi ham Rossiya davlati ham bu aloqalardan manfaatdor bo‘lgan. Shuning uchun Buxorodan Rossiyaga va aksincha, Rossiyadan Buxoroga maxsus elchilar yuborilganligini mahalliy manbalar va rus manbalari hamda tadqiqot asarlari ham tasdiqlaydi. Ko‘rib chiqilgan manbalar va adabiyotlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Mahalliy manbalarda elchilar va ularning faoliyatlari bilan bog‘liq ma‘lumotlarda tarixiy jarayonlar to‘g‘risida nisbatan kamroq bo‘lsa-da xabarlar majud.
2. Rus manbalaridagi ma‘lumotlar ayrim elchiliklar to‘g‘risidagi umumiy axborotlardan iborat.
3. Buxoro xonligi bilan Rossiya o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlaridan Rossiya ko‘proq manfaatdor bo‘lganligi tufayli hatto ingliz savdogaridan ham foydalanib, uni O‘rta Osiyo xonliklariga elchi qilib yuborgan.
4. XVI asrning ikkinchi yarmidan e‘tiboran Rossiya bilan O‘rta Osiyo xonliklarining diplomatik va savdo aloqalari rasmiy xarakter kasb etgan bo‘lib, keyingi munosabatlarga zamin yaratgan.

Takliflar:

5. Ikki davlat o‘rtasidagi elchilik va iqtisodiy aloqalarni chuqurroq o‘rganish uchun Rossiya arxivlari hujjatlarini tadqiqot doirasiga olib kirilsa, ko‘proq ma‘lumotlarga ega bo‘lish mumkin.

¹⁶ С.В.Жуковский. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. – Петербург, 1915. - С. 24.

¹⁷ С.В.Жуковский. - С. 25.

¹⁸ С.В.Жуковский. - С. 25.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Бартольд В.В. Абдулла б.Искандер // Сочинения. Том II. Часть 2. – М.: “Наука”, 1964. – С. 487-488.
2. Бартольд В.В. История изучения Востока в Европе и в России. //Бартольд В.В.Сочинения. Т. IX. – М.: «Наука», 1977. – С. 199-484.
3. Веселовский Н. Очерк историко-географических сведений о хивинском ханстве от древнейших времен до настоящего. – СПб., 1877.
4. Герман. Исторический взгляд на сношения России с хивинское областью. Вестник Европы, 1822. Кн. 22.
5. Жуковский С.В. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. Пг., 1915.
6. Завьялов. Исторический обзор путешествий в Бухару. Оренбургския губернския ведомости, 1854. № 20.
7. Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии (XV1 — середина XIX вв.). – М.: ИВЛ. 1958.
8. Руссов. Путешествие из Оренбурга в Хиву самарского купца Рукавкина в 1753 году, с приобщением разных известий о Хиве с отдаленных времен доньше. Журн. Мин.Внутр. Дел. 1839 г. № 10.
9. Руссов Ст. Путешествие из Оренбурга в Хиву самарского купца Рукавкина в 1753 году, с приобщением разных известий о Хиве с отдаленных времен доньше. – СПб., 1840.
10. Уляницкий В. Сношения России с Среднею Азиею и Индиею в XVI-XVII вв. Москва, 1889.
11. Ханыков Я.В. Пояснительная записка к карте Аральскаго моря и Хивинскаго ханства. Записки Имп. Рус. Географ. Общества. Кн. V. 1851.
12. Hasanov H. Sayyoh olimlar. – Toshkent. O‘zbekiston. 1981.
13. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma (“Sharafnomayi shohiy”). Birinchi kitob. – Toshkent. “Sharq”, 1999.
14. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma (“Sharafnomayi shohiy”). Ikkinchi kitob. – Toshkent, “Sharq”, 2000.